

De rettspsykiatrisk sakkyndiges kompetanseområde.

Av overlæge JON LEIKVAM, Fængselssykehuset, Oslo.

Hvis en stiller det krav til kriminalpolitikken at den skal bygge på vitenskapelig innsikt og ikke på metafysiske teorier er det naturlig at det spørsmål reiser seg: Hvem er kompetent til å ha slik innsikt? Er det psykiaterne eller juristene? Er de kompetente i fellesskap eller må vi fremdeles gjøre visse inndømmelser til metafysiske teorier?

Etter de lovbestemmelser som gjelder i vårt land idag kan en si at de rettspsykiatrisk sakkyndiges vesentligste oppgave er å gi svar på spørsmålet om det hos observanden foreligger noen av de medisinske tilstander som kan ha betydning for påtalemyndighetens eller domstolens avgjørelse.

Denne oppgaven blir derfor til en viss grad preget av eller begrenset av at den er et ledd i den moralske vurdering av lovbrøteren og utmålingen av en rettfærdig straff. Men det betyr ikke at de rettspsykiatrisk sakkyndige skal eller bør innlate seg på en slik moralsk vurdering. Det er domstolens sak å foreta den.

Teoretisk er denne oppgaven for domstolen begrenset til å undersøke og avgjøre om tiltalte objektivt har gjort den straffbare handling og om han kan holdes subjektivt ansvarlig for den og i bekrefte fall å dømme ham for dette etter lovens bestemmelser og ikke etter mere tilfeldige moralske normer. I praksis har det imidlertid vist seg at det kan være vanskelig for domstolen å holde seg innenfor denne rammen. I urolige tider kan det hende at straffelovens bestemmelser ikke strekker til eller kommer i så sterk uoverensstemmelse med de aktuelle moralske krav i folket at det blir nødvendig å tøyne lovens bestemmelser utover elastisitetensgrensen og rammen blir da folkets rettsbevissthet eller rettsfølelse. For den prinsipielle betraktning gjør dette liten forskjell og de fleste er vel også nå enige om at det vil være ønskelig å være varsom å tøyne lovbestemmelsene for meget i retning av folkeopinionens rettsfølelse da denne er vanskelig å konstatere på en slik måte at den kan måles.

For de rettspsykiatrisk sakkyndige ville det være en fordel om vi fikk en lignende ordning som i Sverige der det objektive skyldspørsmål er avgjort av retten før de sakkyndige uttaler seg.

Formelt er de sakkyndiges uttalelse vidneutsagn og påtalemyndigheten og retten må selv avgjøre hvilken vekt de vil legge på det ved sin avgjørelse. De sakkyndige står dog på et vis i en noen annen stilling enn andre vidner for så vidt som de ikke er innstevnet av

noen av parten, men oppnevnt av retten med et bestemt mandat. De er derfor i realiteten mere forpliktet til å være nøytrale og må holde seg til sitt begrensede spesielle område der de anses som særlig kompetente. De står i en annen stilling enn andre vidner også for så vidt som de har adgang til å eksaminere vidner og tiltalte under forundersøkelsen og ved hovedforhandlingen.

De vanligste spørsmål som de rettspsykiatrisk sakkyndige får å svare på er om observanden anses som sinnssyk eller kan antas å ha vært sinnssyk eller bevisstløs i tiden for den påklagete handling. De må uttale seg om han anses som en person med mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner og om det antas at hans bevissthet i tiden for den påklagete handling var sterkt nedsatt eller forbigående nedsatt og om dette i tilfelle antas å være en følge av selvforskyldt rus. Hvis de komme til en positiv konklusjon må de også uttale seg om de antar at det som følge av hans sinnstilstand er fare for at han atter vil foreta straffbare handlinger.

Når påtalemyndigheten eller retten skal ta standpunkt til spørsmålet vil de i reglen holde seg til de sakkyndiges uttalelse fordi de ikke føler seg kompetente til å gjøre seg opp en selvstendig begrunnet mening. Men det hender at retten kommer til et annet standpunkt enn de sakkyndige, særlig når det gjelder spørsmålet om det er fare for at tiltalte p. g. a. sin sinnstilstand atter vil foreta straffbar handling. Dels skyldes denne uoverensstemmelse at de sakkyndige i sine premisser for konklusjonen har tatt visse reservasjoner som retten finner å måtte ta større hensyn til enn de sakkyndige har gjort. Det er vel hyppigst de ikke juridiske medlemmer av retten som har en avvikende mening og det er vel rimelig å tro at det er visse følelsesmessige hensyn som gjør seg gjeldende. Det hender at retten finner at tiltalte var bevisstløs i gjerningsøyeblikket hvor de sakkyndige har uttalt at han ikke var bevisstløs men hadde nedsatt bevissthet. Skulle de sakkyndige ta lærdom av rettsavgjørelsene på dette punkt tror jeg det kunne føre til at de måtte revidere sitt syn på lovens begrep bevisstløshet. Når det gjelder spørsmålet om mangelfullt utviklete sjelsevner ser det ut til at retten har vanskelig for å forstå at det kan være tale om mangelfullt utviklete sjelsevner selv om tiltaltes intelligens ligger nær eller endog over gjennomsnittsnivå. Dette er uheldig fordi det kanskje særlig blant disse relativt intelligente lovbrøtere fins farlige folk når det foreligger mangelfull utvikling på andre områder av sjelslivet.

Hvis de sakkyndige har konkludert med at det er tvil om obs.'s sinnstilstand vil tvilen i reglen søkes løst ved fortsatt observasjon under mere spesielle forhold. Obs. kan legges in i asyl, psykiatrisk

klinikk, fengselssykehus eller ambulant hvis dette anses mest hensiktsmessig. I reglen vil det da også bli oppnevnt nye sakkyndige fordi det vil være praktisk og øke muligheten for å få tvilen løst.

Hvis det fremdeles er tvil hos de sakkyndige eller den rettsmedisinske kommisjon finner at det fremdeles er tvil vil vel også påtalemyndigheten eller retten finne at det er tvil og så vidt mulig avgjøre saken slik at tvilen kommer tiltalte til gode. Gjelder det tvil om obs. er sinnssyk eller var bevisstløs vil vel som regel påtalemyndigheten henlegge saken. Hvis det er tvil om obs. har mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner vil vel saken bli fremmet som om konklusjonen var negativ og tvilen tatt i betraktning som en formildende omstendighet ved straffeutmålingen. Er det tvil om bevisstheten i gjerningsøyeblikket var nedsatt (uten at det skyldtes selvforskyldt rus) vil vel retten ta det standpunkt at bevisstheten var nedsatt.

Tvilen kan også foreligge i den form at det er uenighet mellom de sakkyndige eller mellom de sakkyndige og den rettsmedisinske kommisjon. Det rimeligste vil vel da være at retten følger den rettsmedisinske kommisjon, men retten har også den mulighet at den kan si at det er tvil så lenge de sakkyndige ikke er enige og at flertallsavgjørelse i slike spørsmål ikke er tilstrekkelig.

En svakere tvil vil de sakkyndige ofte gi uttrykk for i premissene til en konklusjon. Praksis hos oss har ført til at de sakkyndige konkluderer negativt hvis de ikke finner avgjørende beviser for at det foreligger noen av de tilstander som loven nevner. En kan derfor si at konklusjon som går ut på at det er tvil om sinnstilstanden ligger nærmere en positiv enn en negativ konklusjon.

Innføringen av sikringsinstituttet i vår strafferett i 1929 var utvilsomt et stort framskritt. Det åpnet adgang til å bruke visse sikringsforholdsregler ved siden av eller i stedet for straff overfor sjelelig abnorme lovbrøyttere når det p. g. a. deres sinnstilstand var fare for at de atter ville foreta straffbar handling. Forutsetningen for at loven kunne praktiseres etter sin hensikt var at det ble opprettet sikringsanstalt der disse abnorme lovbrøyttere kunne få en hensiktsmessig behandling og den gjorde det nødvendig at det ble bygget ut et organ som kunne administrere de andre sikringsforholdsregler som måtte anses formålstjenlige. Begge disse oppgaver er forsømt i de 20 årene loven har vært praktisert.

En kan si at sikringsloven er et skritt i retning av å gi den medisinske sakkunnskap større innflytelse og det er derfor rimelig at psykiaterne har gått ind for å praktisere loven slik den var tenkt.

For rettspsykiaterne betydde loven at grensene for deres kompe-

tanseområde ble utvidet og den øket for så vidt kravet til deres kompetanse.

Antallet av rettspsykiatriske observasjoner har øket sterkt etter at sikringsloven trådte i kraft og det blir stadig flere lovbrøtere som blir idømt sikring. Svært mange av de typiske recidivister får tilbakefall p. g. a. en eller annen sjelelig abnormitet og hvis de blir rettspsykiatrisk observert vil vel de sakkyndige i reglen komme til en konklusjon som fører til sikringsdom. Lovgiverne synes også å ha forutsett dette idet en forandring av forvaring etter § 39 a til sikring etter § 39 er gjort mindre omstendelig enn en primær sikringsdom etter § 39. En slik overgang fra forvaring til sikring kan besluttes av retten eller bestemmes av departementet og betingelsen er at domfældte har svekkete sjelsevner. Lovteksten bruker ikke uttrykket *varig* svekkete sjelsevner og i dette ligger muligens en pekepinn om at bedømmelsen ikke behøver å være så streng. I samme retning kan en vel også si det tyder at det ikke er nødvendig å oppnevne sakkyndige for å konstatere at det foreligger en slik abnormitet, det er tilstrekkelig at en kompetent læge gir en begrunnet uttalelse om det. I reglen vil det være fengslslægen som gir slik uttalelse.

Det er ingen tvil om at mange av de lovbrøtere som nå blir ansett som personer med mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner tidligere ville blitt erklært som sinnssyke og i en del tilfelle ville vel tidligere konklusjonen blitt tvil om sinnssykdom.

Mangelfullt utviklete og/eller varig svekkete sjelsevner er ikke noe skarpt avgrenset begrep og det vil som regel være en skjønnsak om en sjelelig abnormitet er av slik art eller har nådd en slik grad at det er berettiget å bruke uttrykket.

Det er greit nok hvis en ved intelligensmåling finner en I. Q. som ligger langt under gjennomsnittet, men det behøver selvsagt ikke å bety at det også er fare for at han atter vil foreta straffbar handling. En kan nesten si tvert imot. Det er en alminnelig erfaring at imbecille i reglen er snille og føyelige og at de oftest uten å knytte til takke med de kummerlige kår livet byr dem. Det er også nok av eksempler på at intellektuelt velutviklete kan ha så store sociale tilpassingsvanskeligheter at de blir kriminelle og ofte meget farligere enn de svakt begavete. Det er obnormiteter på andre områder av sjellivet som skaper fare for kriminalitet. Det forhold at en hos kriminelle gjennomgående finner noe lavere intelligens enn hos gjennomsnittsbefolkningen har sin forklaring i at den mangelfulle intellektuelle utvikling ofte er kombinert med mangelfull utvikling på andre områder av sjellivet og at denne kombinasjon er særlig uheldig.

Det er alminnelig kjent at våre intelligensprøver har visse mang-

ler særlig når det gjelder måling av intelligens hos voksne. Enda verre er det når det dreier seg om måling av andre sjelelige egenskaper for da har vi enda dårligere målemetoder. Det er desuten vanskelig å stille opp bestemte normer for disse egenskaper og det er vanskelig å bli enig om hva som skal anses som normalt eller sykkelig i en gitt situasjon. Det kan også dreie seg om et meget komplisert samspill av høyst forskjellige egenskaper. Teoretisk er det vel heller ikke noe i veien for at det vanlige eller gjennomsnittlige kan være sykelige eller abnormt for så vidt som det viker av fra det som burde være normen sett fra et bestemt ideelt synspunkt. Det var vel engang f. eks. normalt nok å være med å brenne hekser.

Det avgjørende bør vel være at den sjelelige avvikelse er slik at den i vesentlig grad vanskeliggjør obs. s. sociale tilpasning eller begrenser hans handlingsevne så meget at han av den grunn står i en særstilling. Det blir i alle tilfelle en skjønnsak og en vurderingssak. Men også her gjelder det at de sakkyndige ikke må innlate seg på en vurdering av obs. s. moralske ansvarlighet eller hans skyldevne eller tilregnelighet i strafferettslig forstand. Det er rettens sak å ta standpunkt til dette metafysiske spørsmål etterat de sakkyndige er kommet med sin redegjørelse for obs. s. sinnstilstand.

Bedømmelsen setter store krav til de sakkyndiges menneskekunnskap, kliniske erfaring og undersøkelsesteknikk. I enkelte tilfelle kunne det vel være ønskelig å supplere den rettspsykiatriske observasjon med undersøkelse av specialutdannete kriminalpsykologer.

Det er meget som tyder på at utviklingen i vår strafferettspleie vil fortsette i samme retning som sikringsloven var uttrykk for og dette vil føre med seg nye utvidelser av de rettspsykiatriske sakkyndiges kompetanseområde og øke kravene til deres kliniske erfaring og kriminalpsykologiske innsikt.

Skal en dømme etter utviklingen i Sverige må vi regne med at straff i gammeldags forstand vil vike plassen for behandling eller vård som er avpasset etter den enkelte lovbyters egenart så langt det er forenlig med samfunnets interesse ellers. Etter mitt skjønn er det all grunn til å vente at en slik hensiktsmessig behandling langt oftere vil være forenlig med samfunnets interesse enn straff var det.

De rettspsykiatriske sakkyndiges oppgave blir da ikke lenger å fungere som et ledd i den moralske vurdering av lovbyteren og utmålingen av den rettfærdige straff eller gjengjeldelse. Hovedoppgaven for påtalemyndigheten og for domstolene vil da bli å finne fram til den reaksjon som både samfunnet og den enkelte lovbyter er best tjent med uten å ta hensyn til om han har fortjent det eller ei. De rettspsykiatriske sakkyndiges oppgaver må også preges av dette og

domstolens avgjørelse vil i langt høyere grad og oftere enn nå i det vesentlige måtte bygge på de sakkyndiges bedømmelse av den enkelte lovbruters mentalitet, hans forutsetninger og muligheter.

Selv om vi som svenskene sløyfer uttrykkene straff og straffelov og bruker ord som svarer til vård og skyddsbalk behøver ikke det å bety at den reaksjon samfunnet griper til vil føles mindre streng av lovbrysteren selv. I realiteten vil nok i mange tilfelle reaksjonen på sett og vis bli strengere enn den straff som den blinne rettferdighet ville ha målt ut og det vil sikkert ikke bli lett å overbevise partene om at en slik reaksjon er både nødvendig og hensiktsmessig.

Hvis utviklingen kommer til at å gå i denne retning vil de sakkyndiges viktigste oppgave bli å søke å klarlegge obs. s. hele personlighet og karakter og understreke de særegenheter som er påvist. De må så vidt mulig prøve å stille en social prognose og gi råd om de forholdsregler så må tas både på kortere og lengre sikt. Jeg er så meget pessimist at jeg her vil skyte inn den bemerkning at selv om straff og straffementalitet blir avskaffet på papiret vil sikkert de sakkyndige gjøre klokt i også å gi råd om de forholdsregler som det ikke vil være forsvarlig og ikke hensiktsmessig å bruke.

Skal de rettspsykiatrisk sakkyndige greie en slik oppgave uten å gå uten om sin kompetanse må de i tillegg til sin psykiatriske utdannelse også skaffe seg inngående kjennskap til kriminalpsykologi og socialpsykologi.

Det kan som jeg tidligere har nevnt være spørsmål om det ikke vil bli nødvendig i enkelte tilfelle eller kanskje som regel å benytte spesialutdannede kriminalpsykologer ved siden av de rettspsykiatrisk sakkyndige læger, og det kan bli spørsmål om å la i allfall en del av de rettspsykiatriske observasjoner foregå ved et kriminalpsykiatrisk institutt.

Når loven om oppdragende behandling av unge lovbrutere, som ble vedtatt i 1928, om et par år blir satt i kraft vil den i høy grad gjøre disse problemer aktuelle. Det er derfor nødvendig at problemene tas opp til diskusjon nå slik at vi i tide kan få planlagt en ordning som kan hindre at vi kommer opp i et lignende uføre som vi gjorde da sikringsloven ble satt i kraft. Gjør vi ikke det nødvendige nå kan vi lett risikere at utviklingen atter en gang går i motsatt retning av det vi ønsker.

Jon Leikvam.